

Posudek na disertační práci Adama Votruby Zbojnící a loupežníci ve střední Evropě 18.-19. století – realita a tradice v komparativní analýze.

Adam Votruba si pro svou disertaci vybral neobyčejně zajímavé téma, dosti frekventované v zahraniční literatuře, ale u nás zejména v poslední době zcela opomíjené. Jeho zpracování přineslo cenné výsledky. Kromě toho, že autor ve své práci prohloubil na základě komparativní analýzy obraz lupičství a zbojnictví jako sociálního fenoménu a také – v jeho druhém životě – fenoménu kulturního, přispěl rovněž k hlubšímu pochopení dvou významných problémů, s nimiž se potýká historiografie již po řadu desetiletí. Jde jednak o možnosti využití ústní tradice jako historického pramene, jednak o mechanismy formování historického vědomí.

Teritoriálně vymezil oblast svého zájmu tak, že do ní zahrnul Německo, české země, Slovensko, karpatskou část Ukrajiny a Polska a Rakousko. Ze středoevropských zemí tedy ponechal stranou větší část Polska a Maďarsko, nemluvě o dalších oblastech, pro něž bylo zbojnictví a loupežnictví přímo typické, jako byla Itálie nebo balkánské země, stranou ponechal i příbuznou oblast piraterie (Jean Bart, geuzové, uskokové atd.), jejíž zpracování v komparaci by zajisté rovněž přineslo mnoho cenných poznatků. Toto zúžení zorného pole však mělo své racionální důvody, umožnilo totiž badatelům, aby vůbec byl s to obsáhlou materií zvládnout v dostatečné hloubce.

Ve své A. Votruba práci vychází ze základní typologie, běžně užívané zahraniční literaturou, tj. z rozlišování sociálního banditismu (zbojnictví) a „kriminálního“ banditismu (lupičství). Po obligatorním rozboru pramenů a literatury podává typologii zbojníků a „kriminálních“ lupičů jako ideálních typů, srovnává tyto typy s reálnou životní dráhou vybraných jedinců z obou skupin a dospívá k poznání, že mezi oběma skupinami neexistují zcela jasné hranice, nicméně že typologicky je vymezit lze. Dále se zabývá sociálním zázemím zbojníků a lupičů, znovu se vrací k otázce definice zbojnictví, poté se pokouší nastínit jednotlivé prvky zbojnické, resp. loupežnické každodennosti v lidovém podání a v nefolklórních pramenech (původ a motiv, přepady, bydlení, přezimování, jídlo, odívání a zbroj, magické praktiky, ženy). Následuje rozbor lidových podání jako historického pramene, poté autor pojednává o zbojnickém mýtu a jeho jednotlivých motivech včetně tzv. motivů putovních, zabývá se lidovou písní jako historickým pramenem a podává charakteristiku zbojnických a loupežnických písní, rozebírá obraz zbojníka a loupežnické každodennosti v ústním podání, speciální pozornost pak věnuje zbojnické „ideologii“ v ústní tradici, stručně a jen na základě sekundární literatury sleduje obraz šlechtetného loupežníka v literatuře a jeho odraz v lidovém podání. Na závěr pojednává o přesahu a proměně lidové zbojnické tradice. K práci je připojena rozsáhlá textová příloha, obsahující 60 pověstí a 50 písní se zbojnickou a loupežnickou tematikou.

Ve své práci dospívá A. Votruba k následujícím závěrům: Zkoumaná oblast se podle charakteru zbojnictví a loupežnictví i zbojnické tradice rozpadá na tři odlišné části, oblast karpatskou, německou, resp. německojazyčnou (včetně pohraničních oblastí českých zemí) a etnicky českou (mimo východní Moravu a Slezsko), z nichž každá má poněkud odlišný charakter, přičemž česká představuje jakýsi přechodný typ. Jazyková hranice tvoří zřetelný, nikoliv však neprostupný předěl šíření lidové tradice. Autor oponuje názoru, že mimo karpatskou oblast se zbojnické motivy nevyskytují; nedosahují ovšem podle jeho zjištění takové intenzity a významu jako v Karpatech. Tím ovšem specifika jednotlivých oblastí nekončí. Výčet shod a rozdílů mezi zmíněnými třemi oblastmi, který nepovažuji za nutné zde opakovat, je velmi důkladný a podrobný a patří k nejcennějším výsledkům Votrubovy práce.

Votrubova práce jako celek vyniká dobrou znalostí naší i zahraniční literatury, z níž autor dokázal čerpat nejen srovnávací materiál, ale také cenné metodologické podněty, s níž

se však také dovede kriticky vyrovnat. K literatuře bych měl ale přece jen jednu kritickou připomínku. Autor se sice zmiňuje o tom, že marxistická literatura interpretovala zbojnictví jako jednu z forem třídního boje, ovšem reflektuje jen literaturu věnovanou speciálně zbojnictví. Bylo by užitečné zmínit i širše pojatou diskusi o typologii třídního boje za feudalismu, která se rozvinula v marxistické historiografii po kritice Poršněvových prací. U nás ji reprezentoval zejména stať Josefa Macka v ČČH 1957, která měla pro českou historiografii paradigmatický význam. Z diskuse však vycházejí i širše zaměřené práce, které se zbojnictví jen dotýkají (např. A. Míka nebo A. Klíma, který za zbojníky považoval např. Petrovské a jejich činnost chápal jako třídní boj). I když tyto práce pojednávají o starším období, které už není předmětem autorova zájmu, spoluurčovaly metodologii výzkumu daného jevu. Také slovenská literatura k tomuto problému byla bohatší, než autor uvádí, a její diskuse o zbojnictví jako třídním boji dospívaly někdy až do poněkud kuriózních poloh. Připomněl bych např. studii E. Stavrovského z HŠ 1965. V literatuře o Graselovi pak marně hledám podnětný sborník z konference v Drossendorfu r. 1991, která byla věnována jeho postavě i lupičství obecně a na níž zazněly příspěvky jak rakouských, tak českých odborníků. (Johann Georg Grasl, Räuber ohne Grenzen, vyd. H. Hitz, Horn-Weidhofen 1992). Za zmínku by stála i stať Margot Schindlerové „Mluví plynule jak německy, tak česky...“ Johann Georg Grasel a lidové vyprávění o loupežnících (Český lid 1983), která vychází z autorčiny disertace. (1979) o lupičství v centrálním území rakousko-uherské monarchie. Celkový obraz vědeckého zpracování problematiky v dosavadní literatuře by se reflexí těchto prací sice nezměnil, snad by však z nich bylo možno načerpat některé podněty a v každém případě by bylo užitečné o nich informovat čtenáře.

Jednotlivé teze předkládané autorem jsou podloženy velmi důkladnou znalostí materiálu, zčásti pocházejícího i z vlastního autorova terénního výzkumu. Je až udivující, kolika problémů se dokázal autor ve své práci dotknout, a to zasvěceně a podnětně. Jeho teze jsou ve své většině vynalézavé, přesvědčivé, obsahují velké množství cenných postřehů a značně obohacují naše vědomosti o daném problému. U některých bych se však přece jen chtěl zastavit a poukázat na jejich určité slabiny. Jedním z bodů, kde autorův výklad není zcela přesvědčivý, je kriminalizace tuláctví a žebroty v raném novověku. Autor tu přejímá z literatury tezi, rozšířenou zejména díky Foucaultovi (jehož však nejmenuje), že jde o jev novověký. Významný podnět přitom připisuje luterství s jeho odlišným hodnocením lidské práce (s. 43n.). S touto tezí však zdaleka nesouhlasí všichni historici a srovnání se známými fakty jejich pochybnosti potvrzují. Vždyť např. u nás existuje rozvinuté zákonodárství o trestání „povalečů“ a tuláků již od druhé poloviny 15. stol., také hromadné popravy tuláků v Anglii v 16. století lze sotva dávat do souvislosti s luterstvím. Podobně lze sotva souhlasit s tezí o zákazu volného pohybu poddaných v karpatské oblasti jako prevenci proti zbojnictví a jako analogii německých patentů proti tulákům. Vždyť podobné zákazy existují i ve střední Evropě včetně českých zemí, a to již ve středověku, a nenajdeme sebemenší náznak, že by byly motivovány snahou zabránit tuláctví.

Další otázka, u které se chci zastavit, je hodnota záznamů lidové tradice o zbojnících jako historického pramene. Autor je k těmto záznamům sice kritický, uvědomuje si, že může jít o literární stylizaci sběratelů, zejména když jde o spisovatele s vyššími uměleckými nároky, a je si vědom i toho, že do lidové tradice pronikaly nejrůznější vlivy zvenčí, jednak tzv. putovní motivy, jednak vlivy četby apod. Nicméně se mi zdá, že přece jen je jí ochoten důvěřovat více, než si zasluhuje. Autor především nechává zcela stranou některá média, jimiž se do lidového prostředí vnášely jak jednotlivé motivy „zbojnické“ tradice, tak také určitý hodnotící postoj vůči zbojníkům. Zcela vynechává na jedné straně dobový tisk (který z tohoto hlediska dosud nebyl, pokud vím, hlouběji analyzován), na straně druhé pak divadlo. Vždyť oblíbené „loupežnické“ kusy o Abaldinovi, Fridolínovi, Cunovi Loupežníci na Chlumu aj. se spolu se Schillerovými Loupežníky dávaly zejména v první polovině 19. století běžně

nejen na oficiálních divadelních scénách, ale hráli je i ochotníci a loutkáři. Jako hra pro loutkové divadlo byl zpracován i příběh známého lupiče Kovaříka a ve Vídni se dokonce dávala v Leopoldstadtském divadle i hra o Ondrášovi a Jurášovi. A Mahenova Janošika hrávaly za první republiky i děti jako školní představení. Tyto vlivy, nepochybně formující postoje diváků k lupičství jako sociálnímu fenoménu, ponechává autor zcela stranou, stejně jako význam takového faktu, že Janošika zařadil jako jednoho z národních hrdinů do svých Starých pověstí českých Alois Jirásek. Tím vším byl do značné míry formován i postoj lidových vrstev ke zbojnicví, tedy nejen četbou triviálních zbojnických románů. Také sám fakt sběratelství, skutečnost, že se o zbojníky někdo „učení“ zajímá, nemusel zůstat bez vlivu na lidového vypravěče a jím sdílené postoje (snažil se sběrateli vyjít vstříc, nemluvě o tom, že mohl být k určitému postoji i nasměrován). Na druhé straně, jak již bylo řečeno, nelze přehlížet literární stylizaci. Zejména v případě obecných úvah o charakteru zbojnictví, vkládaných do úst vypravěčům (Kobzáňův dědeček Škubánek, s. 160), bych byl daleko opatrnější a neodvážil bych se předpokládat jejich autentičnost.

Někde si autor v hodnocení hodnoty pramene i poněkud odporuje. Tak např. (s.70) tvrdí, že člověk vytváří pověst až na výjimky podle principu, jak to skutečně bylo, současně však uznává existenci putovních motivů. Ta je ovšem s prvním principem neslučitelná. Autor má proto tendenci putovní motivy v některých konkrétních příkladech zpochybňovat, ač jsou podle mého evidentní (s. 108 - píseň udávající návod k loupení). V této souvislosti snad by mohl autor též vysvětlit, jakou hodnotu přikládá záznamu lidové tradice v Jiřetíně pod Jedlovou (s.25), kde se po r. 1945 zcela vyměnilo obyvatelstvo. Znovu ovšem opakuji že všechny výhrady vznesené v těchto mých poznámkách vůči lidové tradici, autor sdílí rovněž, po mém soudu však je nebere natolik vážně, jak by si zasluhovaly. Toto mé konstatování je však spíše podnětem k diskusi než výtkou.

Jak autor správně konstatuje, souvisel specifický vztah ke zbojníkům v karpatské oblasti do značné míry s pasteveckým způsobem života zdejších obyvatel. Zde by bylo myslím na místě, kdyby se autor hlouběji zamyslel nad systémem hodnot, který se v „pasteveckých“ oblastech vyvinul, resp. udržoval. Tyto otázky jsou v literatuře, např. v pracích Karla Kasera, poměrně důkladně analyzovány na příkladu Balkánu. Je to např. výrazná „mužská“ orientace hodnotového systému s důrazem na sílu, statečnost, na čest, na fyzickou pomstu za utrpěné příkoří apod. Myslím, že by většinu těchto poznatků bylo možno aplikovat i na Karpaty a že by bylo zajímavé srovnání hodnotových systémů v této oblasti a na západ od ní. To by ovšem asi značně překročilo celkový rámec práce. Nicméně alespoň jedno srovnání stálo za úvahu, totiž srovnání „programu“ zbojníků s programem poddanských sporů a povstání. Snad by se tu našel i klíč k pochopení rozdílu mezi karpatskou oblastí a územím na západ od ní v poměru ke zbojníkům.

Další mé připomínky mají už zcela dílčí charakter a týkají se jen jednotlivin. Výklad o původu Valachů na s. 47 neodpovídá současným názorům na tento problém. Nemyslím tím keltomanské „doklady“ o genetické příbuznosti Valachů s Velšany, zde se shodují s autorem, ale spíše Votrubou zastávaný předpoklad rumunského původu kolonistů přicházejících na východní Moravu, kdysi hájený D. Krandžalovem, který ostatní odborníci (Macůrek, Štika, Langer ad.) vesměs odmítají.

Za velmi přínosné považuji autorovo pojednání o lidové písni jako historickém prameni. Tento typ pramene byl u nás až dosud využíván jen ojediněle a nebyl podroben hlubší metodické reflexi. Rozhodně bych ale nesouhlasil s autorovým tvrzením (s. 117), že „v komunismu se obecně tvrdilo, že lidová píseň nemá konkrétního autora“, že jejím tvůrcem je lid, lidový kolektiv, zatímco dnes se lidé spíše domnívají, že má autora jako každá jiná píseň. Kritizovaný názor, který ovšem nevznikl až za socialismu, byl jistě dosti rozšířený, ale rozhodně nebyl sdílen obecně a zejména ten, kdo se lidovou písní jen trochu zabýval, ho absolutně nemohl zastávat. Nemyslím také, že častý převlek loupežníka za myslivce v lidových

pověstech mohl souviset s tím, že v západních oblastech, na rozdíl od Karpat, loupežníci nosili jako oděv běžně součástí vojenského oděvu. Vždyť za myslivce se v lidových pověstech nebo pohádkách často přestrojuje i ďábel. Zde půjde zřejmě spíše o odraz specifického postavení myslivce v tehdejší společnosti. Vliv vojenské uniformy lze ostatně sledovat i v oděvu karpatských zbojníků. K otištěné písni o Babinském z autorova sběru pak bych poznamenal, že byla známa již v mém dětství, ovšem jen po strofu s gorilou, zbytek zřejmě přidala, jak svědčí obsah, pozdější doba. K použité terminologii bych dodal, že polské označení bernardini se do češtiny překládá jako františkáni (s. 32) a že se obvykle užívá termínu dvorská, nikoliv dvorní kancelář (s. 33). Nejsem si také jist, že termín „šibal“, jak soudí autor, zní příliš pohádkově (s.45). Zaznamenal ovšem v minulosti výrazný obsahový posun od lotra (byla to žalovatelná nadávka) po „veselou kopu“, takže skutečně není (bez ohledu na význam, který mu dávají dnešní politikové), příliš vhodný jako termín vědecké analýzy, v tom s autorem souhlasím. Spěchem při dokončování práce pak snad lze omluvit poměrně časté prohřešky jazykové, zejména nesprávnou interpunkcí, ale i časté chyby ve shodě podmětu s přísudkem.

Celkově bych shrnul: Votrubova disertace nesporně patří k pozoruhodným pracím. Je založena na důkladné znalosti materiálu, prozrazuje autorovo hluboké osobní zaujetí tématem, je dobře poučena metodologicky a metodicky odbornou literaturou k tématu, kterou autor dokázal zvládnout ve velmi širokém záběru. Je cenná i svým zaměřením na prameny folklorního rázu, v naší historiografii dosud málo reflektované. Výčet problémů, k nimž se autor kvalifikovaně vyjadřuje, je neobyčejně široký, přičemž jeho názory na jednotlivé řešené otázky jsou věcné, zdůvodněné, dobře promyšlené a přesvědčivé. Jediná moje vážnější pochybnost se týká lidové tradice jako historického pramene: tato otázka by si po mém soudu zasloužila větší kritičnost. Ostatní mé připomínky se týkají jen detailů, většinou jen volně souvisejících s daným tématem, kde autor nepodnikal samostatný výzkum a některé sporné teze přejímá ze sekundární literatury. Jako celek práce nesporně splňuje požadavky kladené na disertaci a plně ji doporučuji k obhajobě.

V Praze 10. prosince 2006.

Prof. PhDr. Eduard Maur, CSc.